

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ
СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У
ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд 2017.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 21. децембар 2017.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2017.

„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”
ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 21. децембар 2017.

Издавач:
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.faspep.bg.ac.rs

За издавача:
Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:
Проф. др Миле Вуковић

Уредници:
Проф. др Александар Југовић
Проф. др Бранислава Поповић-Ћитић
Доц. др Снежана Илић

Рецензенти:
Проф. др Мирјана Петровић-Лазић, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранка Јаблан, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Милана Љубичић, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду – Одељење за социологију

Дизајн насловне стране:
мр Борис Петровић

Компјутерска обрада текста:
Биљана Красић

Зборник радова је публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-105-1

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну
едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 28.11.2017. године,
Одлуком бр. 3/140 од 01.12.2017. године, усвојило је рецензије рукописа
Зборника радова „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима
подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

СТРЕС КОД РОДИТЕЉА ДЕЦЕ СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ И РОДИТЕЉА ДЕЦЕ С АУТИСТИЧКИМ СПЕКТРОМ ПОРЕМЕЋАЈА У ОДНОСУ НА ОСОБЕНОСТИ ПОНАШАЊА ДЕЦЕ

Јована СИКИМИЋ¹, Ивона МИЛАЧИЋ ВИДОЈЕВИЋ²

¹Школа за основно и средње образовање „Косовски божур”, Косовска Митровица

²Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Родитељи деце са сметњама у развоју доживљавају висок ниво стреса везаног за бригу о детету, што представља ризик по њихово здравље и однос са дететом. Циљ истраживања је утврђивање повезаности родитељског стреса са особеностима у понашању детета. Такође смо испитали које независне варијабле предвиђају стрес код родитеља. Узорак се састојао од 100 родитеља деце са АСП и ИО. Од инструмената коришћени су Индекс родитељског стреса-краћа форма (Parenting Stress Indeks-short form (PSI – sf), Abidin, 1995) и Чек листа понашања детета (Child Behaviour Check List-CBCL, Achenbah, 1991). Резултати истраживања указују на значајну повезаност интензитета родитељског стреса и учесталости испољавања бихејвиоралних проблема код деце. Индекс родитељског стреса значајно корелира са укупним скором на скали Чек листа дечјег понашања ($r=0.651$, $p=0.000$), као и скоровима на субскалама Интернализовани синдром ($r=0.600$, $p=0.000$) и Екстернализовани синдром ($r=0.541$, $p=0.000$). У регресионој анализи предиктори су објаснили 48% варијансе родитељског стреса. Највећи јединствени допринос даје варијабла интернализовани бихејвиорални проблеми ($\beta=.29$, $p<.001$). Статистички значајан допринос дају још и дијагноза и приходи ($\beta=-.17$, $p<.05$, $\beta=.54$, $p<.001$). Значајно подручје превентивног рада стручњака са породицом је на плану пружања подршке родитељима у редукацији стреса и креирању интервенција за смањење проблемског понашања деце са сметњама у развоју.

Кључне речи:

родитељски стрес, аутистички спектар поремећаја, интелектуална ометеност, бихејвиорални проблеми деце са сметњама у развоју

УВОД

Родитељи деце са сметњама у развоју, због различитих изазова са којима се сусрећу, имају повишен ризик за доживљавање психолошког стреса у поређењу са родитељима деце типичног развоја. Од бројних фактора који утичу на повишен

ниво родитељског стреса, као кључни се издвајају фактори везани за тежину поремећаја и понашајне карактеристике деце (Baker et al., 2003; Dumas, Wolf, Fisman & Culligan, 1991; Estes et al., 2009; Милачић Видојевић, 2008). Родитељи деце са сметњама у развоју чешће извештавају да им је теже да брину о својој деци и да

су забринути за понашање своје деце (Schieve, Blumberg, Rice, Visser, Boyle, 2007). Такође је утврђено инверзно деловање родитељског стреса на децу са развојним сметњама и децу типичног развоја, односно да стрес код родитеља може довести до проблемског понашања код деце. Висок ниво родитељског стреса повезује се са проблемима у адаптацији детета и има утицај на дететову бихевиоралну и социјалну компетентност (Carver & Scheier, 2001, према Woodman, Mawdsley & Hauser-Gram 2016). Имајући у виду реципрочни утицај родитељског стреса и проблема у понашању детета, важан задатак превентивног програма рада са породицом био могао да буде смањење ризико фактора за различите облике проблематичног понашања код деце као и оснаживање родитеља за превладавање стреса.

Циљ истраживања је утврђивање повезаности родитељског стреса са особеностима у понашању детета. Истраживање је корелационе природе тако да не пружа одговор на питање шта се прво дешава у интеракцији дете-родитељ. Такође смо хтели да утврдимо које независне варијабле предвиђају стрес код родитеља деце са интелектуалном ометеношћу и аутистичким спектром поремећаја.

МЕТОД РАДА

Узорак

Узорком је обухваћено 100 испитаника, 50 родитеља деце са АСП и 50 родитеља деце са ИО уједначених по полу и нивоу образовања. Процент родитеља који своју финансијску ситуацију сагледавају као незадовољавајућу и веома незадовољавајућу је 48%, док је проценат оних који је описују као задовољавајућу и веома

задовољавајућу 52%. Распон узраста деце са сметњама у развоју креће се у опсегу од 6 до 18 година, док је просечна старост 13 година (АС=12,81; СД=4,30).

Инструменти истраживања

Пре реализације испитивања, прикупљени су основни подаци о родитељима путем социо-демографског упитника. За испитивање родитељског стреса коришћен је Индекс родитељског стреса – краћа форма (*Parenting Stress Indeks-short form (PSI – sf)*, Abidin, 1995). Чек листа понашања детета (*Child Behaviour Check List-CBCL*, Achenbah, 1991) је коришћена за испитивање проблема у понашању деце.

Процедура истраживања

Истраживање је спроведено у 2016. години на територији општина Смедерево, Зрењанин, Нови Сад, Косовска Митровица и Звечан. Испитивање је обављено у специјалним, редовним школама, дневним боравцима и удружењима где се налазе деца са ИО и АСП.

РЕЗУЛТАТИ

У истраживању смо желели и да утврдимо каква је повезаност између укупног скорa на скали Индекс стреса код родитеља и скорова на субскалама истог упитника, као и укупног скорa на скали Чеклиста дечјег понашања и скорова на појединачним субскалама. Интеркорелације су приказане у Табели 1.

Табела 1 – Повезаност родитељског стреса и учесталости испољавања бихејвиоралних проблема

		ЧДП	ИС	ЕС
Индекс родитељског стреса	г	0.651	0.600	0.541
	р	0.000	0.000	0.000
Родитељска напетост	г	0.426	0.406	0.342
	р	0.000	0.000	0.000
Дисфункционалне интеракције	г	0.604	0.610	0.463
	р	0.000	0.000	0.000
Потешкоће детета	г	0.684	0.571	0.614
	р	0.000	0.000	0.000

ЧДП=укупан скор на скали Чек листа дечјег понашања, ИС=укупан скор на субскали Интернализирани синдром, ЕС=укупан скор на субскали Екстернализовани синдром, Статистички значајне вредности су означене (болд).

Корелациона анализа, применом Пирсоновог коефицијента корелације, указује да постоје статистички значајно високе позитивне корелације између укупног скорa на скали Индекс стреса код родитеља и скорова на свим субскалама и скорова на скали Чек листа дечјег понашања и појединачним субскалама. Можемо уочити да Индекс родитељског стреса значајно корелира са укупним скором на скали Чек листа дечјег понашања ($r=0.651$, $p=0.000$), као и скоровима на субскалама Интернализирани синдром ($r=0.600$, $p=0.000$) и Екстернализовани синдром ($r=0.541$, $p=0.000$). Резултати указују да деца родитеља који извештавају о вишим нивоима родитељског стреса испољавају више проблематичног понашања

Испитујући повезаност проблема у понашању и области које обухватају специфичне индикаторе стреса уочавамо значајне корелације између испољавања бихејвиоралних проблема и сва три испитивана индикатора стреса. То говори да деца родитеља код којих су присутни

виши нивои родитељске напетости, већа дисфункционална интеракција на релацији родитељ – дете и перцепција потешкоћа детета испољавају више проблематичног понашања, како интернализованих, тако и екстернализованих облика (Табела 1).

У даљем раду хтели смо да проверимо да ли се на основу независних варијабли могу предвиђати стрес код родитеља деце са АСП и ИО. Да бисмо утврдили предикторске карактеристике извели смо линеарне регресије. У регресију смо увели само оне варијабле које су се показале статистички значајне – пол, дијагноза, приходи, интернализирани и екстернализовани бихејвиорални проблеми (Табела 2).

Табела 2 – Стандардна регресиона анализа за зависне варијабле родитељски стрес и депресивност

	Родитељски стрес		
Предиктори	R ²	F	β
	.48	24.06***	
1. Пол родитеља			.05
2. Интернализирани б.п.			.29**
3. Екстернализовани б.п.			.05
4. Дијагноза детета			-.17*
5. Приходи			.54**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

У регресионој анализи предиктори су објаснили 48% варијансе родитељског стреса. У моделу, највећи јединствени допринос даје варијабла интернализирани бихејвиорални проблеми ($\beta = .29$, $p < .001$). Статистички значајан допринос дају још и дијагноза и приходи ($\beta = -.17$, $p < .05$, $\beta = .54$, $p < .001$). Ови резултати указују да су за предвиђање већег стреса родитеља битни интернализирани бихејвиорални проблеми деце, приходи и дијагноза АСП.

ДИСКУСИЈА

Резултати истраживања указују на постојање статистички значајне повезаности између испољавања родитељског стреса и учесталости испољавања бихејвиоралних проблема код деце са сметњама у развоју. Овакви резултати су у складу са налазима неколико истраживача у овој области, који истичу да је најзначајнији фактор који доприноси повећању стреса код родитеља управо проблематично понашање деце са сметњама у развоју (Blacker & Baker, 2002; Nasall, Rose & McDonald 2005; Blacker et al., 2005; Herring et al., 2006; Poehlmann et al., 2005, све према Feldman et al., 2007). Група аутора закључује да је присуство значајних проблема у понашању деце важније у одређивању већине облика родитељског стреса, него сама врста развојних сметњи (Bromley, Hare, Davison & Emerson, 2004; Floyd & Gallagher, 1997). Када су у питању предиктори родитељског стреса у овом истраживању се издвајају дијагноза АСП, интернализујуће понашање и родитељски приходи.

Истраживања указују да у поређењу са родитељима деце са другим развојним сметњама, родитељи деце са АСП показују највише нивое доживљеног стреса (Eisenhower, Baker & Blacher, 2005). Деца с АСП испољавају највише нивое бихејвиоралних проблема (Bauminger, Solomom & Rogers, 2010), интернализујућих (нпр. депресивни афекат, анксиозност, повлачење, соматске жалбе) и екстернализујућих (нпр. агресивност, хиперактивност, деструктивност) у поређењу с децом са другим развојним сметњама. Резултати истраживања Херинга и сарадника (Herring et al., 2006) указују да су бихејвиорални проблеми медијатор између повезаности дијагнозе АСП и родитељског стреса.

Следећи предиктор родитељског стреса који се издвојио у нашем истраживању је интернализовано понашање. У литератури можемо наћи доказе за повезаност високог нивоа родитељског стреса са специфичним симптомима АСП (Davis & Carter, 2008) као и са проблемским понашањем који не представљају за АСП специфичне симптоме (Davis & Carter, 2008). Ове налазе можемо повезати са резултатима нашег истраживања који указују да стресу родитеља доприносе интернализујућа понашања која се могу односити на понашања везана за АСП. Такође, упитници који процењују бихејвиоралне проблеме (а један од њих је коришћен у овом истраживању), често укључују понашања везана за АСП, као што су социјално повлачење, стереотипна понашања, слабе вештине комуникације и сл., што представља проблем у разграничењу која понашања доприносе стресу родитеља. Родригез (Rodriguez, 2011) указује да је родитељски стрес повезан са симптомима анксиозности и депресивности код деце, а Тарнер (Tharner et al., 2012) указује на повезаност стреса код мајки са емоционалном реактивношћу код деце и понашањем повлачења. Утврђен је и индиректан однос између родитељског стреса и интернализујућег проблемског понашања, са медијаторском варијаблом дезорганизованог и избегавајућег стила афективне привржености код деце (Tharner et al., 2012).

Од социо-економских фактора, у предвиђању стреса у нашем истраживању се издвојила варијабла родитељских прихода. Истраживање Атарија и сарадника показује директну повезаност нивоа стреса и депресије код мајки деце с АСП са нивоом прихода (Athari, Mohd, 2013). Ниска примања се повезују са недостатком новца за спровођење ефикасних третмана за децу са

АСП, неприступачном здравственом заштитом и негативним односом стручњака према породицама са ниским примањима.

ЗАКЉУЧАК

Утврђена је и значајна повезаност интензитета родитељског стреса и учесталости испољавања бихејвиоралних проблема код деце са сметњама у развоју, при чему деца родитеља који извештавају о вишим нивоима стреса испољавају више проблематичног понашања. Од предикторских варијабли за појаву родитељског стреса у нашем истраживању су се издвојиле варијабле родитељских прихода, дијагноза АСП и интернализујуће понашање деце. У раду са родитељима деце са развојним сметњама посебну пажњу треба посветити родитељима деце с АСП и родитељима са нижим приходима који доживљавају највиши ниво стреса. Значајно подручје рада стручњака је оснаживање родитеља у правцу превладавања стреса и смањења ризико фактора за појаву бихејвиоралних проблема код деце.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abidin, R. (1995). *Parenting Stress Index-SF*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
2. Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the CBCL 6-18*. Burlington: University of Vermont, Department of Psychiatry.
3. Athari, P., & Mohd, K. (2013). Mothers' depression and stress, severity of autism among children and family income. *International Journal of Psychological Research*, 6(2), 98-106.
4. Baker, L., McIntyre, L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C., & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behaviour problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 217-230.
5. Bauminger, N., Solomon, M. and Rogers, J. (2010). Externalizing and internalizing behaviors in ASD. *Autism Research*, 3, 101-112.
6. Bromley, J., Hare, J., Davison, K., & Emerson, E. (2004). Mothers supporting children with autistic spectrum disorders social support, mental health status and satisfaction with services. *Autism*, 8(4), 409-423.
7. Davis, N. O., & Carter, A. S. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(7), 1278-1291.
8. Dumas, E., Wolf, C., Fisman, N., & Culligan, A. (1991). Parenting stress, child behavior problems, and dysphoria in parents of children with autism, Down syndrome, behavior disorders, and normal development. *Exceptionality: A Special Education Journal*, 2(2), 97-110.
9. Eisenhower, A. S., Baker, B. L., & Blacher, J. (2005). Preschool children with intellectual disability: Syndrome specificity, behaviour problems, and maternal well-being. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(9), 657-71.
10. Estes, A., Munson, J., Dawson, G., Koehler, E., Zhou, X. H., & Abbott, R. (2009). Parenting stress and psychological functioning among mothers of preschool children with autism and developmental delay. *Autism*, 13(4), 375-387.
11. Feldman, M., McDonald, L., Serbin, L., Stack, D., Secco, L., & Yu, T. (2007). Predictors of depressive symptoms in primary caregivers of young children with or at risk for developmental delay. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(8), 606-619.
12. Floyd, F., & Gallagher, E. (1997). Parental Stress, Care Demands, and Use of Support Services for School-Age Children with Disabilities and Behavior Problems. *Family Relations*, 46(4), 359-371.

13. Herring, S., Gray, K., Taffe, J., Tong, B., Sweeney, D., & Einfield, S. (2006). Behavior and emotional problems in toddlers with pervasive developmental disorders and developmental delay: Associations with parental mental health and family functioning. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 874–882.
14. Milačić Vidojević, I. (2008). Stres roditelja dece sa autizmom. *Psihijatrija danas*, 40(1), 37-49.
15. Rodriguez, C. M. (2011). Association between independent reports of maternal parenting stress and children's internalizing symptomatology. *Journal of Child and Family Studies*, 20, 631-639.
16. Schieve, L., Blumberg, S., Rice, C., Visser, S., Boyle, C. (2007). The Relationship Between Autism and Parenting Stress. *Pediatrics*, 119 (1), 114-121.
17. Tharner, A., Luijk, P., van IJzendoorn, H., Bakermans-Kranenburg, J., Jaddoe, W., Hofman, A., & Tiemeier, H. (2012). Infant attachment, parenting stress, and child emotional and behavioural problems at age 3 years. *Parenting*, 12, 261-281.
18. Woodman, C., Mawdsley, P., & Hauser-Cram, P. (2014). Parenting Stress and Child Behavior Problems within Families of Children with Developmental Disabilities: Transactional Relations across 15 Years. *Research in Developmental Disabilities*, 0, 264–276.

STRESS IN PARENTS OF CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDER AND CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITY IN RELATION TO THE CHARACTERISTICS OF THE CHILD'S BEHAVIOR

Jovana Sikimić¹, Ivona Milačić Vidojević²

¹*School for elementary and secondary education "Kosovski Božur", Kosovska Mitrovica*

²*University of Belgrade – Faculty of special education and rehabilitation, Belgrade*

Summary

Investigation of stress in parents of children with disabilities, indicates the presence of increased levels of stress in parents being a risk to parents health and relationship with the child. The aim of the study was to investigate the relationship of parental stress compared to manifestation of behavioral problems in children. We also examined which independent variables predict parents' stress. The sample consisted of 100 parents of children with ID and ASD. Parenting Stress Index-Short Form (PSI-sf; Abidin, 1995) and the Child Behavior Check List (CBCL, Achenbah, 1991) were used as instruments. A significant correlation between the intensity of parental stress and the frequency of manifestation of behavioral problems in children with developmental disorders was established. The parental stress index significantly correlates with the total score on the Childhood Behavior Scale

($r=0.651$, $r=0.000$), as well as the scores on subscales Internalized syndrome ($r=0.600$, $r=0.000$) and Externalized syndrome ($r=0.541$, $r=0.000$). In the regression analysis, the predictors explained 48% of parental stress variance. The largest single contribution is given by the variable internalized behavioral problems ($\beta=,29$, $p<,001$), diagnosis and income ($\beta=-,17$, $p<,05$, $\beta=,54$, $p<,001$). A significant area of preventive work with the family is to provide support in reducing stress level in parents and creating interventions to reduce behavior problems in children with disabilities.

Key words: parental stress, autistic spectrum disorder, intellectual disability, behavioral problems at children with disabilities.